

Ideologija identifikacije drugega

Zdi se, da na splošno velja, da je v bivših socialističnih deželah, pogosto jih imenujejo “nove demokracije”, nacionalizem največja nevarnost, ki bi lahko ogrozila dokončno utrditev demokratičnih političnih sistemov. Gre za eno tistih samoniklih hipotez, ki jim ni mogoče določiti teoretskega porekla, če ga sploh imajo, a seveda zato niso nič manj vseprisotne. V tem primeru se zdi, da so mediji prispevali nekaj nujne terminologije za sprotno razumevanje dogajanj, razen če medijskih pisanj in podob ne jemljemo samo za odseve dogajanj, naravnosti in stališč odločilnih dejavnikov. V obeh smislih pa so predvsem tisti mediji, ki odpirajo nekaj prostora intelektualnim mnenjskim kolumnom, preskočili fazo analitične teoretizacije, postregli s sprotnimi razlagami in tako ustvarili vrsto improviziranih in tudi vzajemno protislovnih pojasnil nastalega položaja v času po padcu berlinskega zidu; torej v času družbenih sprememb, ki so se odvijale z vrtoglavo naglico, skoraj dobesedno na način preskoka, če upoštevamo, da so vzhodnonemški državljani preskakovali ograje ambasad in druge pregrade med takratnima svetovoma.

IDEOLOŠKI VAKUUM

Prva poimenovanja družbenih in političnih pretresov na Vzhodu so povzemala in spajala zahodni triumfalizem in

naivni optimizem. Tako so v nerefektiranem diskurzu obilice poročanj o dramatičnih dogajanjih govorili o demokratičnih prevratih, o nezaustavljivi težnji ljudstev k svobodi, o zmagi pluralizma itd. Hkrati s tem pa se je vendarle že kmalu začela postavljati vrsta vprašanj in dvomov o razlagi, po kateri se je zahodni model liberalne demokracije, v trdni povezanosti s tržno ekonomijo, izkazal za superiornega. Potemtakem bi torej lahko pričakovali samo še razvoj bivših komunističnih družb k temu modelu družbene organizacije, ki naj bi bila nekakšen neizogibni cilj. Le-tega naj bi te družbe dolgoročno dosegle potem, ko bi premagale številne nepredvidljive težave, se soočile s socialnimi, ekonomskimi in drugimi problemi.

Izkazalo pa se je, da stvari še zdaleč niso tako enostavne, da družbenih kompleksnosti ni mogoče reducirati samo na predstavo o konkurenčnih ali pa tudi konvergentnih modelih družbene organizacije, npr. demokratičnega proti totalitarne-mu. Ugotavljanje tega dejstva se je potem oprlo na dvom o premočrtnem demokratičnem razvoju, razloge za dvom pa ugotovilo prav v predvidevanju vzpona nacionalizma. Značilen izraz tega stališča je bil mnenjski kolumen ruskega sociologa in politologa prodorne perestrojniške generacije Alekseja Izjumova v Newsweeku v začetku l. 1990. Postavil je namreč hipotezo o fenomenu nacionalizma, ki da je narasel obratno sorazmerno z izginjanjem socializma. Hipoteza je temeljila na podlagi še ne dovolj analiziranega dejstva (ki ga nosilci novih ideologij tajijo), da je marksizem v svoji ideološki obliki deloval tudi realno integrativno. To namreč pomeni, da je tako kot vsaka druga ideologija utemeljeval in omogočal funkcioniranje družbenega in ekonomskega sistema, ki zajema tudi vsakdanje življenje ljudi oz. državljanov. Za zdaj pustimo ob strani mehanizme, ki so v tej ideologiji vodili k temu učinku in so bili dokaj izčrpno analizirani v okviru intelektualnih jeder družbenih gibanj na predvečer končne "revolucije proti socializmu". Razpad sistema, ki se je štel za socialističnega, je hkrati pomenil razpad marksistične ideologije, za katero je po Izjumovu ostal vakuum. Že kar kmalu pa se je, ne samo po Izjumovu, začelo kazati, da bo ta ideološki vakuum najbolj verjetno zapolnil nacionalizem. Čeprav je šlo samo za hipotezo, ki je avtor ni podrobneje razvil in jo je sicer opiral na varljivo empirično evidenco, pa je - upošteva je čas, v katerem je bila zapisana - dokaj verjetno, da je večstransko učinkovala. Če nič drugega, se je zdela kot artikulacija nečesa, kar je bilo v zraku, kot artikulacija širšega zaznavanja stanja stvari, kot izgovorjena misel mnogih. Na eni strani je ta hipoteza pomenila pritrditev porajajočemu se strahu pred navalom emigrantov na Zahodu in pritrditev tis-

tim strategom v zahodnih političnih in gospodarskih krogih, ki so svetovali previdnost glede kakršnekoli aktivne vloge Zahoda pri pospeševanju demokratičnih procesov in ekonomskega razvoja na bivšem Vzhodu. Stvar posebne diskusije je seveda vprašanje, ali Zahod ni mogel ravnati drugače kot previdno, ali pa je ravno s takšnim ravnanjem sam pripomogel h krepitvi domnevno nezaželenih tendenc. Če pa vzamemo domnevo o ideološkem vakuumu in zapolnitvi tega vakuuma z nacionalizmom kot zahodno projekcijo, torej kot razumevanje, porojeno v porah domnevno demokratične zahodne kulture, potem sledijo določene konsekvence za določitev narave te demokratične kulture.

Četudi k hipotezi Izjumova prištejemo vse navedeno, pa je vendarle mogoče reči, da se vpisuje še v neko temeljno presežno "resnico" ali vsaj odpira vprašanje o naravi družbenih sprememb s konca osemdesetih let na način, ki transcendirajo zgolj politično dimenzijo in hkrati postavlja vrsto poprejšnjih in vnaprejšnjih teorij in konceptov pred hudo preizkušnjo. Najbolj seveda vse ugotovitve o koncu ideologije.

Če se še pomudimo pri neposrednem pomenu obravnavane hipoteze, ostane odprto še kompleksno vprašanje, kako to, da se je v omenjeni vakuum naselil prav nacionalizem in ne kakšna druga ideologija. Ali drugače: zakaj podanikom socializma ni zadostovala že sama demokracija, ki so jo bivše socialistične države - zlasti srednjeevropske - uvajale ena za drugo tako, da so prirejale večstrankarske volitve? Ali je torej demokracija kot ideja preveč univerzalistična, da bi lahko uravnavala vsakdanjost na način ideologije? To vprašanje je lahko relevantno še zlasti, če kategorijo realnega vidimo v povezanosti z ideologijo, namreč tako, da se šele s posredovanjem ideologije realnost lahko konstituira.

Gotovo je sicer, da so bili nacionalizem in skupaj z njim tudi nacionalne pravice v socializmu predmet državne represije, čeprav ne povsod enako in ne nedvoumno. Implicitni nacionalizem, pa tudi celo eksplisicni antisemitizem sta bila v zgodovinsko dokazanih in dokazljivih primerih sestavina domnevno "marksistične" ideologije, če ne govorimo posebej o znakih "samoumevnosti" dominacije večjih narodov v večnacionalnih socialističnih konglomeratih, ko je šlo za vprašanja manjšin ali manjših narodov. Kljub temu pa je prevladoval vtis, da je socialistični egalitarizem in internacionalizem deloval kot ideologija, ki je probleme nacionalnih identitet uspeval potiskati v ozadje.

Pravzaprav bi se lahko še dolgo spraševali, katero od pojasnil nakazuje pravi odgovor, toda dejstvo je, da je povsod, kjer je vladala Partija in obljuba svetle prihodnosti, danes opazen nacionalizem, ki se izraža v vsem spektru, od

pohlevnega poudarjanja kulturnih tradicij do sovražnega šovinizma in se torej kaže tudi v organiziranih političnih formah. Problem je očiten tudi v tistih deželah, ki so pretežno enonacionalne. Pri Poljaki so npr. opazne manifestacije tradicionalnega antisemitizma, čeprav v deželi praktično ni več Judov, bolgarski nacionalizem se kaže kot sovražni odnos do nacionalnih in verskih manjšin, kar je sploh pereč problem skoraj vseh novih demokracij, od bolj vprašljive romunske do slovaške, če seveda o bivših republikah Sovjetske zveze in Jugoslavije niti ne govorimo. Zgodnje strategije prehitovanja nacionalizma s političnimi in gospodarskimi reformami obstoječih še socialističnih sistemov v skladu s prepričanjem, da je to prva naloga trenutka, vse drugo pa se bo nekako rešilo samo od sebe, so se že zdavnaj izkazali za nezadostne. Kljub navidezni racionalnosti je ta drža imela veliko pomanjkljivost: tiho je namreč predpostavljala, da obstaja neka instanca, ki je "nad" nacionalnimi interesi. Če npr. upoštevamo eksperiment z Markovičovo reformo v Jugoslaviji, je bilo jasno, da se kot taka instanca pojavlja mednarodni finančni kapital z negotovo projekcijo globalnega trga. Da pa bi ta instanca delovala, ne bi bil dovolj že sam njen obstoj, ampak bi jo morale nacije oz. v njih delujoči konstitutivni politični nosilci kot takšno tudi priznati. Z določenimi pridržki je to v socializmu pravzaprav veljalo - seveda dokler je mesto te instance zasedala Partija. Ko pa se je v različnih deželah iz različnih konkretnih razlogov, ki so bili strukturno enako pogojeni, začela krušiti moč Partije hkrati z očitnim razpadom njene ideologije, so nacionalni strahovi postali stvar realnosti. Kako naj bi namreč potem, ko se je zavrtel vrtiljak sprožanja enega nacionalizma z drugim, Ukrajinci ali Litvanci verjeli, da v aparatu federacije ali spremenjene formacije integracije, ki so jo ponujali namesto nje, ne bodo prevladali velikoruski interesi; ali kako naj bi Slovenci ali Albanci verjeli, da se bodo Srbi odpovedali svoji dominaciji v zvezni državi? Na tej podlagi bi torej lahko rekli, da je razpad komunističnega sistema povzročil vrsto "spontanih" nacionalnih konfrontacij, ki so opravile svojo funkcijo takrat, ko so iz večnacionalnih konglomeratov nastale nove države. V tem smislu bi torej lahko govorili, če se izrazimo nekoliko patetično, tudi o legitimnih težnjah nekaterih narodov k emancipaciji, torej o tisti dimenziji procesa sprememb, v kateri je načelo samoodločbe narodov v vsej svoji nedorečenosti vendarle lahko neki kriterij. Tega na Zahodu dolgo niso mogli priznati, in sicer v vsem spektru od državnih vlad do nekaterih levičarskih teoretikov, ki so vsaj v začetku procesa razpada komunizma še obupano kovali formule demokratičnega socializma in so hoteli videti v

razpadanju vzhodnih sistemov nekakšno renesanso delavskega razreda, ki naj bi popravil prejšnje zgodovinske napake. Toda tudi tisti del zahodne intelektualne levice, ki je že razpoznal popolno disfunkcionalnost klasičnega razrednega stališča za kakršnokoli politično strategijo, je ohranil antinacionalistični refleks in se je v veliki meri slepil s precenjevanjem moči gibanj v civilni družbi.

VDOR IRACIONALNEGA

Tudi iz doslej povedanega je očitno, da kadarkoli in kakorkoli govorimo o velikih družbenih spremembah, ki so dosegle prvo prelomnico konec minulega desetletja, vedno govorimo o "dogajanjih". Že iz same te dikcije torej izhaja, da je na teh spremembah nekaj, kar uhaja konceptualizaciji, ali drugače povedano, "dogajanja" so nas zalotila v trenutku, ko za njihovo opredeljevanje nismo imeli razvitih konceptov in jih pravzaprav še vedno nimamo. Ko pa govorimo o dogajanjih, je gotovo, da je med njimi en dogodek ključen, dogodek z določenim mejnim pomenom. Govorimo seveda o padcu berlinskega zidu. Ta z vsakovrstno simboliko nabiti dogodek ni označil samo konca komunizma in konca bipolarnega sveta. Demontaža berlinskega zidu je bila hkrati tudi demontaža vrste ideologij, političnih naravnosti in ne nazadnje tudi teoretskih zastavkov, ki so nastali v času modernizma, še posebej pa nedefiniranega projekta, ki se je zarisoval v ozadju širokega teoretskega toka nove levice in iz nje nadaljujočih se, nanjo navezujočih se in z njo polemizirajočih koncepcij. Prav ta usmeritev, ki je obvladovala največji del mednarodne politične intelektualne diskusije, je v kritičnih obravnavah kapitalizma oz. meščanske družbe vsaj implicitno računala na konec kapitalizma in s tem na destrukcijo kategorij iracionalnosti, ki naj bi jih po nujnosti porajala kapitalska razmerja. Konec komunizma je potemtakem prinesel nepričakovano soočenje z realnim, čeprav je prav ta intelektualna smer na Zahodu kritizirala realni socializem, sama razvijala dialog z opozicijo v bivših komunističnih državah in se navduševala ob prodorih civilnodružbenih gibanj v njih. Toda tisto, kar je za modernistični projekt bilo najbrž najbolj pogubno, ni bilo samo dejstvo, da se socializem in demokracija nista seštelala, ampak to, da ni bilo mogoče zavrniti ugotovitve, da je zlom komunizma pomenil nekakšno zmago kapitalizma.

Toda tudi to je vprašljivo, kar lahko ilustriramo z nedavno objavljenim prispevkom Nicosia Mouzelisa: "Evolution and Democracy: Talcott Parsons and the Collapse of Eastern European Regimes" (*Theory, Culture & Society*, vol. 10, SAGE,

London, Newbury Park and New Delhi, 1993). Če pustimo ob strani podrobnejšo argumentacijo tega zapisa, je njegova prva poanta trditev, da je Talcot Parsons napovedal padec komunizma v dveh leta 1964 objavljenih člankih na podlagi koncepta "evolucijskih univerzalij": "strukturalno-funkcionalne diferenciacije" in "prilagoditvene sposobnosti" družbe.

"(Parsons) komunističnih družb ni preprosto štel za kvalitativno različne glede na kapitalistične..., ampak predvsem za bolj arhaične: z evolucijskega gledišča so bile na nižji ravni diferenciacijske in prilagoditvene sposobnosti... Napovedal je, da bodo kolektivistične družbe prisiljene odpreti se in privzeti liberalnejše, bolj demokratične forme organizacije, če se bodo hotele izogniti potisnjenosti na obrobje (peripheralization)." (Mouzelis, str. 148)

Mouzelisovo odkritje, da je Parsons napovedal konec komunizma, nam seveda ne pomaga veliko, ker koncepti, vsebovani v tej napovedi, prav tako odpovedo spričo "dogajanj". Po logiki Parsonsove napovedi bi namreč lahko pričakovali preskok v liberalno demokracijo in postopno prisvojitve mehanizmov višje razvite kapitalistične liberalnodemokratične družbe. Če bi se zgodilo prav to, bi lahko rekli, da realnost ne uhaja racionalnosti. Parsonsovo napoved je za še bolj reprezentativno naredilo razširjeno podobno prepričanje neposredno pred padcem zidu. Nemara bi lahko trdili, da je isti ratio pravzaprav bil vsebovan npr. v reformizmu Gorbačova. Toda po padcu berlinskega zidu se ni zgodil enostavno prehod v liberalno demokracijo - čeprav so v večini držav zgolj po zunanjih znakih sodeč izvedli volitve kot poglavitno dejanje prehoda - ampak prehod v nekaj, kar uhaja konceptualizaciji. Enostavno reči, da je nastal "kaos" ali "anarhija", je samo nadomestek izjave, da pravzaprav ne vemo, kaj se dogaja. Kritične točke vdora iracionalnega so se vrstile spet kot dogodki: utrditev Miloševićeve populistično-totalitarne ureditve, izbruh azerbejdžansko-armenske krize, agresija JLA na Slovenijo, spodleteli puč v Moskvi, nadaljnja ekspanzija spopadov v bivši Jugoslaviji, obetajo pa se tudi novi dogodki tega žanra. Vsa dinamika teh dogajanj je očitno v zvezi z nacionalističnimi determinantami. Hkrati to ne pomeni, da so manj konfliktni predeli postsocializma (predvsem gre tu za dežele v srednjeevropskem območju) rešeni iracionalnosti in da se je v njih že izoblikovala dovolj trdna demokracija, imuna na regresivne simptome, če v pomanjkanju preciznejših konceptov smemo tako reči. Obenem pa se kaže še nekaj drugega. Zdi se, da se kritika zahodne demokracije v širše razumljeni novolevičarski artikulaciji vendar ne more enostavno izgubiti, čeprav je projekt spremembe, ki ga je ta kritika predpostavljala, postal nemogoč. Postaja

namreč očitno, da transformacije družbenega le niso bile zgolj enostranske, kar pomeni, da je delovanje adaptacijskih mehanizmov šibko tudi na Zahodu, vsaj do nadaljnjega, četudi v manj dramatičnih pojavnih oblikah. Ker tu ni naš namen, da bi se podrobneje ukvarjali z defekti ureditev, ki se pogosto imenujejo "razvite demokracije", ostanimo samo pri namigu, da je razpad sistema na nasprotnem polu pravzaprav povnanjil njihove lastne slabosti.

VZPOSTAVLJANJE NOVE IDEOLOGIJE

Kar smo poimenovali za iracionalnost, je treba jemati pogojno, v smislu recimo Manheimove distinkcije med ideološkim in utopičnim. To se pravi, da smo v polju, ki smo ga skupaj z Izjumovom tematizirali kot ideološki vakuum, priča polnjenju tega vakuuma z novo ideologijo ali ideologijami, ki pravzaprav zanikujejo racionalne projekcije (takšnega tipa kot omenjena Parsonsonova), po katerih naj bi enostrankarskim sistemom sledilo konstituiranje liberalne demokracije. Glede na to, da le-ta temelji na primatu posameznika-državljana in upošteva, da je ta primat s prvimi akti novoizvoljenih oblasti tudi bil utemeljen, nas preseneti intenzivnost pritiska nacionalizma, ki na podlagi kolektivne ideologije vztraja pri delitvi državljanov v najmanj dve kategoriji. Seveda v dani kompleksnosti družbenih položajev, prepletenih s številnimi učinki kulturnih tradicij ipd., proces konstituiranja nove na nacionalizmu zasnovane ideologije poteka v različnih bivših socialističnih državah v številnih konkretnih oblikah in v različnih sosledjih. Denimo v Srbiji in nekaterih bolj oddaljenih republikah bivše Sovjetske zveze se je ta proces relativno dopolnil, ne da bi vmes izgubljali čas z demokracijo. V primeru, kakršen je srbski, je očitno, da si je nacionalistično-populistični režim privoščil luksuz demokratične forme potem, ko je bilo jasno, da le-ta ne more ogroziti niti njegove vladavine niti ukoreninjenosti njegove ideologije v družbi. V srednjeevropskem prostoru pa se nacionalizem z različno intenzivnostjo dejavno uveljavlja v prostoru političnega dialoga in več kot samo potencialno predstavlja nevarnost za demokracijo predvsem v tistih razsežnostih, ki zadevajo človekove pravice in državljanske svoboščine. Na meji med teorijo in žurnalizmom se glede tega porajajo številne zgodovinske primerjave, največkrat z weimarsko demokracijo, primerjave, v luči katerih se vsa prihodnost vzhodne in s tem celotne Evrope kaže kot nova zgodovinska kataklizma.

Čeprav najbrž ne manjka empiričnih argumentov, ki take-mu radikalnemu sklepanju dajejo videz verjetnosti, pa je

enako verjetno, da bomo priča konstituiranju držav na način, ki ga utegnejo vsiliti nacionalistične ideologije. To bi nedvomno vodilo v oblike političnih režimov, ki jih, spet v pomanjkanju preciznejše terminologije, štejemo za fašistoidne. Ti pa bi lahko bili na zunaj zmožni tudi vzajemne koeksistence, na znotraj pa ne bi povsem odpravili demokratičnih form. Če bi se na ta način vzpostavila relativna stabilnost, bi bilo mogoče tudi produktivno ekonomsko sodelovanje z zahodnimi demokracijami. Seveda so vse te možnosti zgolj hipotetične, navajam jih samo za ilustracijo tega, da so poleg katastrofične ponovitve zgodovine mogoči različni razpleti. Težko bi bilo tudi predvideti vse različice, ki bi bile kaj manj od globalne fašizacije, itd. Kakorkoli že je torej vprašljivo sklepati povsem po analogiji z weimarsko Nemčijo, pa je vseeno mogoče reči, da gre za konstanto, ki vendarle kaže na to, da imajo nacionalizmi vseh časov nekaj skupnega s "postmodernim" nacionalizmom. V bivših socializmih jih ena izmed takšnih značilnosti tudi dela za nekoliko resnejši pojav v primerjavi z zahodnoevropskim neonacizmom. Povsod se namreč porajajo figure karizmatičnih voditeljev, ki ponujajo radikalne vzorce rešitve vseh vprašanj, še najbolj pa seveda vprašanja statusa nacije. Za razliko od vodij neonacističnih gibanj na Zahodu ti voditelji z ne neznatnim zaledjem v strankah in tudi v delu javnosti igrajo resnejšo vlogo v politiki. Če se naslonimo na Manheimovo formulo, po kateri nahajamo ideologijo v povezavi med družbenim eksistencialnim položajem in naziranj, si lahko razložimo povečano vlogo nacionalizma prav z dejstvom, da gre za rekonstitucijo družbe v novih okvirih oz. za novo vzpostavljanje občestva. Ideja liberalne demokracije se glede izpolnitve te naloge zdi nezadostna, premalo integrativna, na njej zasnovana politika pa dosega dokaj vprašljive rezultate. Oziroma drugače povedano: praviloma, ob omenjenih izjemah, njena implementacija potencialno pomeni samo prehodno stanje k fašistoidno formiranemu občestvu, ki lahko tudi ohrani elemente demokracije. Ta perspektiva se kajpak lahko udejanji na različne načine, z različnimi konkretnimi motivi in v različnih stopnjah deprivilegiranosti manjšin. Skušajmo si zdaj to pojasniti na konkretnem primeru Slovenije.

"MI" SMO "NJIM" DRUGI

Vseh značilnosti pojava ne more izčrpno določiti tudi na splošno neizpodbitno in na zgodovinskih izkušnjah utemeljeno prepričanje, da so razmere ekonomske in (ali) politične krize, ki jo spremlja visoka stopnja nezaposlenosti, socialna

negotovost in upravičeno občutje brezperspektivnosti zlasti pri mladini končni vzrok naraščanja nacionalizma in ksenofobije kot učinka preusmeritve psihosocialno ugotovljivega splošnega nelagodja (frustracije) na "nadomestni objekt". Ta ugotovitev, ki je neizogibno prisotna tudi v analizah naših sociologov in drugih komentatorjev političnih in socialnih dogajanj, namreč prispeva k iluzoričnemu pričakovanju, da bo neljubi pojav začel izginevati premo sorazmerno z obračanjem ekonomskih kazalcev navzgor. Zmota, ki je tako in tako ugotovljiva predvsem za nazaj (ko je že prepozno), temelji prav na spregledu specifik pojava in na podcenjevanju dejstva, da legitimizacija kombinacije nacionalizma, avtoritarizma in netolerantnosti skozi parlamentarne volitve pomeni določen "preskok v kvaliteti" pojava, ki kot "legitimita" politična opcija pridobi novo dinamiko razvoja. Da je na koncu tega razvoja zoževanje same demokracije, negacija njene univerzalnosti skozi afirmacijo partikularizma in segregacionizma, je jasno že iz tiste šibke točke demokracije, ki se kaže v paradoksu svobode in tolerance; torej tudi svobode tistih, ki so proti svobodi, tolerance tudi za netolerantne... Toda problem, ki lahko postane problem ideologizirane dejanskosti, ni razrešljiv na abstraktni ravni konflikta principov, čigar dopadljivost za intelektualno percepcijo je v paradoksih, ki iz tega izvirajo. Daleč od tega, da bi v naprej razglasili kapitulacijo razuma, kaže rešitve problema iskati na ravni družbenih konfliktov, ali drugače povedano, v tisti dimenziji, ki se s časom strjuje v zgodovino. To pa končno pomeni, da le ni drugega izhoda kot tega, da se proti nacionalizmu artikulira učinkovit politični odgovor.

Glede na to, da smo trdili, da je nacionalizem (s celo serijo ekvivalenc z netoleranco, ksenofobijo itd.) vedno specifičen, torej vedno nacionalizem konkretne nacije, si skušajmo predočiti določeno specifiko slovenskega nacionalizma. Tu sicer gotovo ne bomo podali povsem izčrpnega odgovora, saj bi tak odgovor terjal tudi natančnejše in podrobnejše sociološke raziskave, lahko pa postavimo vsaj neko osnovno izhodišče zanj. Za boljšo preglednost problema bomo tu uvedli še eno konceptualno distinkcijo, in sicer med fundamentalno in operativno ideologijo, ki jo Martin Seliger opredeljuje tako:

"...glede na katerokoli stopnjo, na kateri je politika skladna s fundamentalnimi načeli, 'operativna ideologija' označuje argumentacijo v prid tisti politiki, ki jo je stranka dejansko sprejela. To je 'ideologija' zato, ker utemeljuje, razlaga in upravičuje dejavnost. 'Operativna' pa je toliko, kolikor je določena s tem, kar je dejansko storjeno ali priporočeno za neposredno akcijo. Poleg tega razlage in upravičenja, ki jih

ponuja operativna ideologija, vsebujejo vse strukturne sestavine fundamentalne ideologije..." (Seliger, Martin: *Ideology and Politics*, G. Allen & Unwin, London, 1976; str. 175)

Če naj torej govorimo o ideologiji nacionalizma, je verjetno, da ta ideologija na fundamentalni ravni figurira v širši dimenziji konstrukcije družbenega, kar pomeni, da jo v zadnji instanci lahko dešifriramo tudi v kakšnem od socioloških raziskovalnih postopkov. Mi pa začnimo s tistim, kar je temeljni kamen nacionalne ideologije, s problemom identitete. Kot abstraktnega pojma se identitete drži razlika, ki se je na videz mogoče rešiti z operacijo negacije, torej: $A = A$ in $A \neq B$. Toda prav negacija, kot kaže že ta preprosta formula, vključi v identiteto razliko, ki v skladu s Heglovo kritiko Fichteja utemelji identiteto kot slabo neskončnost. Če pustimo nadaljnje abstraktne filozofske probleme v zvezi z identiteto ob strani, je jasno, da določitve nacionalne identitete nikakor ni mogoče reducirati samo na najpreprostejšo formulo, ampak imamo opraviti pravzaprav z matrico, ki vsebuje množico predikatov. Če to matrico skušamo opazovati "objektivno", se nam seveda vrsta predikatov neke nacionalne identitete izkaže za iracionalno, med drugim tudi za psihosocialno pogojeno razlikovalno shemo.

Že to, da je sestavni dela tega, kar se imenuje za slovensko identiteto, zavest o tem, da smo Slovenci majhen narod, pogojuje večjo izrazitost ksenofobične črte v njej. Tu opazimo še nadaljnjo specifiko. Slovenska ksenofobija povsem očitno ni kratkomalo uravnotežena bojazen pred "vsem tujim", ampak je poudarjeno usmerjena na "tujce", ki so ta status pridobili šele z nastankom samostojne države. Prav majhna razlika glede na pravno-politični okvir je omogočila preboj negativno določene slovenske identitete v primerjavi s pretežno pozitivnim nacionalnim predznakom, ki je spremljal prehod k samostojni državi. Tu je treba upoštevati še spoznanje, do katerega je v sedemdesetih letih prišel Daniel Sibony. Ugotovil je, da podlaga za intenzivnost antisemitizma, ki presega vsak rasizem, ni nikakršna očitna razlika med Nemci in Židi, ampak prav to, da ta razlika ni povsem vidna, da je kratkomalo tista "groza", na katero stavi nacist, to, da je Žida mogoče zamenjati za Nemca. Če v slovenskem primeru upoštevamo, da so begunci iz Bosne in Hercegovine služili zgolj za dodatno okrepitev osnovnega "argumenta" boja za "ohranitev Slovencev", je jasno, da je najbolj "potegnila" prav parola o "na lahko pridobljenem slovenskem državljanstvu". Odločilno je torej prav to, da v pogledu drugega (recimo "nam enakega" Evropejca) "oni" (t.i. južnjaki) nastopajo na isti ravni kot "mi Slovenci" v kategoriji slovenskega državljanstva. Tile "mi" - z narcističnimi superlativi označeni Slovenci -

pa "vemo", da so "oni" različni, na to razliko (ki jo v konceptu multikulturalizma seveda lahko označimo pozitivno) pa se potem priveže veriga stereotipov in predsodkov, ki se tako še dodatno množijo: npr. "oni" so kriminalni elementi, "oni" so zarotniška združba, ki Slovincem jemlje službe, socialne bonitete, "oni" so podlaga za zaroto proti slovenski državi, da ne govorimo o vseh drugih še nižjih oznakah, o "njihovi" umazanosti, potuhnjenosti itd. "Južnjaki", namreč tisti, ki so "na lahek način", torej v skladu s pismom o dobrih namenih ob plebiscitu, pridobili "privilegij našega državljanstva", "onesnažujejo" narodovo bit, jo ogrožajo s tem, ko jim "jugoslovenarji" dajejo pravico enakosti pred zakonom, volilno pravico, svobodo govora, predvsem pa jim omogočajo "bivati med nami", kar pomeni, da "jim" je dano biti na ta način, kot da so "mi". Ob podpori vrste zgodovinskih dejstev, ki so označila razpad Jugoslavije, in glede na specifično mesto Slovenije v tem procesu je matrica slovenske identitete povzela vrsto predikatov, ki konstrukciji slovenskega dajejo poudarek "evropskosti". Evropske kategorije kulture, civilizacije ipd. torej za "Slovenca" zastopajo tistega drugega, ki legitimira razliko glede na identiteto.

Osnovna formula v temelju slovenskega nacionalizma torej ni v preprosti določitvi "drugega", ki je "drugi" po tem, da ni Slovenec; drugi je v posredovanosti "evropske civilizacijske instance" na strani "Slovenca". Tisto bistveno v tem identifikacijskem mehanizmu je torej to, da ta mehanizem določa, da smo Slovenci "njim drugi". Pripadniki slovenstva so potemtakem usmerjevani k temu, da tem "njim", "južnjakom", "Balkancem", "Bizantincem"... onemogočajo identificiranje z drugim, t.j. z "nami". Kompleksnejša identitetna matrica, ki omogoča konstruiranje razlike med pojmom naroda in nacije, kopičenje kvalitativnih atributov itd., potem utemeljuje širšo elaboracijo nacionalne ideologije, ki funkcionira kot fundamentalna ideologija in se nadalje razvija v narcističnem diskurzu. Le-ta potem določa Slovenca z vrsto atributov in stereotipov, za najbolj "pravega Slovenca" pa določa tistega, ki "ljubi svoj narod".

Osnovno paradigmo slovenskega nacionalizma, ki temelji na tistem "mi" smo "njim drugi", je gotovo mogoče še dodatno pojasniti z zgodovinsko konstitucijo slovenstva, torej z dejstvom vedno podrejenega naroda in tako nemara v psihoanalitski perspektivi utemeljiti ojačeno instanco kolektivnega nad-jaza. V skladu s priljubljenim in zlorabljenim cankar-janskim žargonom bi lahko rekli, da se je Slovenec kot "hlapec" prestavil v položaj gospodarja v "hlapčevski" maniri. Formula, po kateri je nacionalizem produkt socialne frustracije, ima s to opredelitvijo fundamentalne ideologije

slovenskega nacionalizma zgolj neki skupni presek, ki pa zagotovo ne pokriva celega socialnega korpusa, ki ga nacionalistična ideologija zagrabi. Problem potemtakem ni v zlahka prepoznavnih "lumpenproletarskih" elementih, agresivnih vzorcih obnašanja ipd., problem je v širokih socialnih slojih, glede na pomanjkanje empirične evidence domnevajmo kar "kultiviranega" srednjega razreda, ki se razpoznava v formuli, da smo "mi njim drugi". Do tega razpoznavanja pa seveda morda v množičnejšem obsegu niti ne bi prišlo, če ne bi bilo promovirano kot praktična politika, kot meje demokracije prestopajoči diskurz parlamentarno legitimiranih nacionalističnih strank.

Do takšne domneve smo še toliko bolj upravičeni, če upoštevamo manifestacije operativne ideologije slovenskega nacionalizma, ki jo v različnih dozah lahko dešifriramo v retoriki pripadnikov praktično vseh političnih strank, bolj očitno in z odprtimi akcijskimi poudarki pa seveda pri bolj desnih. Pri le-teh, ki si v skladu z ideološko paradigmatičnim pojmom slovenstva pripisujejo vse "civilizacijske predikate", vključno z demokratičnostjo, tolerantnostjo in pripravljenostjo na dialog, je skoraj otipljivo vidno, kako je začetne interpelacijsko nezadostne antikomunistične parole dopolnil v poglavitnih črtah tu opisani nacionalizem. Temu pa očitno vse bolj uspeva preboj v realpolitiko, saj si svoj dialoški položaj z liberalnodemokratičnim stališčem vzpostavlja prav na "evropskih premisah" pravne države, ki ji podstavlja svoj pojem suverenosti, na podlagi katere bi bilo mogoče odločiti karkoli, o čemer bi bilo mogoče prepričati večino. Konstrukcija fundamentalne nacionalne ideologije, ki temelji na dejstvu izenačitve "nas" in "njih" v atributu državljanstva, ima potemtakem označevalno funkcijo. V slovenskem nacionalističnem diskurzu je pravna država dosegljiva šele z dokončno rešitvijo vprašanja državljanstva. Le-to potem po njihovem ni zgolj formalni vidik v ustavnem in zakonskem okviru, ampak je pogojen z "vsebino", torej z atributi državljanstva iz identitetne matrice, ki kajpak vsebuje razliko. Glede nanjo se potem postavlja zahteva po "reviziji državljanstva". To "vsebinno", ki je kajpak ideologija, potem v še potekajočem konstruiranju pravne države v parlamentarnih razpravah udeleženi nacionalizem lahko stalno predlaga kot restrikcije v zakonskih besedilih, kot ukrepe v upravnih postopkih itd., kar ima na mikroravnih upravnih postopkih in socialnih relacij že očitne posledice. Nacionalizem na ta način deluje s taktiko drobnih pragmatičnih korakov, računajoč tudi na pragmatizem zmernih, nad nacionalizmom sicer vzvišenih sogovornikov. Zmerna - na zunaj predvsem liberalnodemokratična drža - se potem na eni strani potrjuje z deklarativnim nasprotovanjem

nacionalizmu in hkrati s kompromisnimi pragmatičnimi koncesijami v "civiliziranem dialogu" z nacionalisti, včasih celo zavestno sprejemajoč kompromisne ukrepe v sporazumu z nacionalisti, da "bi jim izbila njihovo orožje iz rok". Prav v njihovem deklarativnem opozarjanju na nevarnost incidentnega nacionalizma, na nevarnost kakšnega "slovenskega Rostoka", je poteza prikrivanja približevanja slovenskemu nacionalizmu, ki šteje "civiliziranost" k "narodni substanci", v skladu z omenjeno formulo.

Jasno je torej, da se na ravni operativne ideologije nacionalizem udejanja v simbiozi z demokratično zmernostjo. Prav taktika drobnih premikov, kompromisov in občasnih prodorov (najvažnejši prodor bi seveda bila "revizija državljanstva") ob hkratnem nastajanju kandidatov za vlogo karizmatične osebnosti lahko pelje v slovenski fašizem, ki bo glede na to, da je eden izmed atributov slovenstva tudi prijaznost, zelo prijazen demokratičen politični red.

Darko Štrajn, doktor filozofije, raziskovalec na Pedagoškem inštitutu pri Univerzi v Ljubljani.